

ARKADIUSZ CZWOŁEK ▶▶

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2273-5345>

Bliscy sojusznicy? Perspektywy pogłębienia integracji rosyjsko-białoruskiej po 2018 roku

Close allies? Prospects for deepening Russian-Belarusian integration after 2018

Abstract

The aim of the article is to analyze Russian-Belarusian relations after 2018 and to determine the degree of advancement of the unification process of both countries within the formally existing since 1999 Union State of Russia and Belarus. In 2018, Russia took steps to accelerate the integration process. At that time, the Russian Federation presented two models for its future integration with Belarus. In order to force Belarus to tighten its cooperation, Russia used a whole spectrum of political and economic tools. The article diagnoses the main problems of the integration process to date and sets out the main goals of Russian policy towards Belarus. The subsequent stages of negotiations on deepening Russian-Belarusian integration were also characterized. The prospects for further integration of Russia and Belarus were also presented.

Keywords: Russia, Belarus, Russian-Belarusian integration, Union State

Бликие союзники? Перспективы углубления российско-белорусской интеграции после 2018 г.

Аннотация

Цель статьи – проанализировать российско-белорусские отношения после 2018 г. и определить степень продвижения объединительного процесса обеих стран в рамках формально существующего с 1999 г. Союзного государства России и Белоруссии. В 2018 г. Россия предприняла шаги по ускорению интеграционных процессов. Тогда Российская Федерация представила две модели своей будущей интеграции с Беларусью. Чтобы заставить Беларусь укрепить сотрудничество, Россия использовала целый спектр политических и экономических инструментов. В статье диагностируются основные проблемы интеграционного процесса на сегодняшний день и излагаются основные цели российской политики в отношении Беларуси. Охарактеризованы и последующие этапы переговоров по углублению российско-белорусской интеграции. Также были представлены перспективы дальнейшей интеграции России и Беларуси.

Ключевые слова: Россия, Беларусь, российско-белорусская интеграция, Союзное государство

Wstęp

Po ogłoszeniu w 1991 r. niepodległości Białoruś rozpoczęła kurs na strategiczne partnerstwo z Federacją Rosyjską (FR), starając się równocześnie rozwijać współpracę z państwami Europy Środkowo-Wschodniej oraz Europy Zachodniej. W okresie istnienia ZSRR, BSRR pozostawała ściśle powiązana z gospodarką RFSRR. W wyniku rozpadu ZSRR zostały poważnie naruszone więzi gospodarcze BSRR z dawną metropolią. Trudna sytuacja gospodarcza na początku lat 90. XX w. skłoniła Białoruś do odnowienia więzi z Rosją. Pojawiły się także ze strony białoruskiej hasła odbudowy dawnych związków politycznych, gospodarczych oraz wojskowych z państwami poradzieckimi. Białoruski eksport pozostawał ściśle zależny od rosyjskich rynków zbytu, a gospodarka prawie całkowicie uzależniona od rosyjskich surowców energetycznych. W przyjętej strategii FR dążyła do odbudowy swoich wpływów na obszarze Białorusi. Także dawne białoruskie elity polityczne oczekiwały pogłębienia współpracy z Rosją oraz rozszerzenia integracji wśród państw

poradzieckich w ramach Wspólnoty Niepodległych Państw (WNP). Równocześnie rozwijała się rosyjsko-białoruska współpraca polityczna, gospodarcza oraz wojskowa. Pierwsze rosyjsko-białoruskie projekty integracyjne zaczęły się rozwijać w pierwszej połowie lat 90. XX w. To właśnie Białoruś zaproponowała wejście do rosyjskiej strefy rublowej. W kwietniu 1994 r. FR i Białoruś zawarły porozumienie o połączeniu systemów walutowych, którego finalnie nie zrealizowano. W międzyczasie podpisano wiele dwustronnych umów w różnych dziedzinach gospodarczych (Mironowicz, 2015, s. 120–122; Czahor, 2011, s. 60–65; Silitski, 2003, s. 228–229; Дракохрыст, Фурман, 1998, s. 340–341).

W 2018 r. Rosja powróciła do planów reaktywacji nieco zapomnianego już projektu Państwa Związkowego. Głównym celem badawczym jest określenie stanu i perspektyw integracji rosyjsko-białoruskiej w ramach formalnie funkcjonującego od 1999 r. Państwa Związkowego. W artykule podjęto się również zdefiniowania celów polityki FR wobec najbliższego sojusznika w ramach struktury integracyjnej. Jednym z najtrudniejszych problemów jest odpowiedź na pytanie do jakiego stopnia integracji dąży Rosja? Podjęto również rozważania dotyczące stopnia akceptacji strony białoruskiej dla rosyjskich projektów integracyjnych. W artykule wykorzystano metodę analizy treści oraz metodę porównawczą.

Od Wspólnoty Białorusi i Rosji do Państwa Związkowego Białorusi i Rosji

Po wygranej Aleksandra Łukaszenki w wyborach prezydenckich w 1994 r. przyspieszyła realizacja białorusko-rosyjskich projektów integracyjnych. Dla Białorusi relacje z Rosją stały się priorytetowym kierunkiem polityki zagranicznej. Na początku stycznia 1995 r. Rosja i Białoruś podpisały traktat o unii celnej, a miesiąc później „Układ o przyjaźni, dobrosąsiedztwie i współpracy między Federacją Rosyjską i Republiką Białoruś”. Po przyjęciu podstaw traktatowych dalszej współpracy przystąpiono do realizacji projektów integracyjnych. W dniu 2 kwietnia 1996 r. podpisano pierwsze porozumienie integracyjne o powołaniu Wspólnoty Białorusi i Rosji (WBiR), mającej się opierać na zasadach suwerenności i równości stron, demokracji, oraz poszanowaniu praw człowieka. Powołano także wspólne organy władzy

w postaci Rady Najwyższej, Zgromadzenia Parlamentarnego oraz Komitetu Wykonawczego. W dniu 2 kwietnia 1997 r. Wspólnotę Białorusi i Rosji przekształcono w Związek Białorusi i Rosji (ZBiR), przekazując mu kompetencje powołanej w poprzednim roku struktury integracyjnej. W przyjętym statucie określono cele ZBiR w sferze politycznej, gospodarczej, prawnej, socjalnej oraz bezpieczeństwa. W następnych dwóch latach podpisano kolejne dokumenty pogłębiające współpracę rosyjsko-białoruską, m.in. „Deklaracje o dalszym jednoczeniu Republiki Białoruś i Federacji Rosyjskiej” (1998 r.). Większość przyjętych w tym okresie dokumentów nie zrealizowano, co wyraźnie wpłynęło na spowolnienie procesów integracyjnych (*Договор об образовании сообщества...*, 1996; *Устав к Договору о Союзе...*, 1997; Mironowicz, 2015, s. 128–132; Buczyński, 2000, s. 126–127).

Nowy impuls w rozwoju rosyjsko-białoruskich projektów integracyjnych stanowiło utworzenie Państwa Związkowego Białorusi i Rosji (dalej: Państwa Związkowego). Powołanie nowej struktury integracyjnej ogłoszono w dniu 8 grudnia 1999 r. w Moskwie. Zgodnie z art. 70 traktatu o utworzeniu Państwa Związkowego, z chwilą jego wejścia w życie, przestały obowiązywać umowy o powołaniu WBiR oraz ZBiR. Porozumienie zaczęło obowiązywać od 26 stycznia 2000 r. Nie określono w umowie formy prawnej Państwa Związkowego, co powodowało później liczne problemy interpretacyjne. Najczęściej pozycjonowano nową strukturę integracyjną jako federalizację, rzadziej zaś konfederację. Tego typu rozumieniu formy prawnej Państwa Związkowego przeczyły regulacje zawarte w samej umowie związkowej, gdyż każde z państw-sygnatariuszy zachowało swoją suwerenność, niezawisłość, ustrój polityczny, ustawę zasadniczą, flagę i herb państwowy oraz inne atrybuty państwowości, z wyjątkiem dobrowolnie przekazanych pełnomocnictw strukturze integracyjnej. Strony umowy zobowiązały się do koordynacji i wsparcia w sferze polityki zagranicznej oraz wzmocnienia struktur WNP. Wśród głównych celów gospodarczych Państwa Związkowego wymieniono m.in. utworzenie wspólnej przestrzeni gospodarczej; przyjęcie jednolitej polityki pieniężno-kredytowej, walutowej, podatkowej oraz cenowej; połączenie systemów energetycznych i transportowych, etc. W sferze obronnej przewidziano koordynację polityki obronnej; stworzenie wspólnego systemu zamówień państwowych; integrację systemów zabezpieczenia technicznego sił zbrojnych; funkcjonowanie regionalnego zgrupowania wojsk etc. Traktat

o utworzeniu Państwa Związkowego zawierał wiele innych szczegółowych celów nowej struktury integracyjnej. Dodatkowo obydwie państwa przyjęły 19-punktowy program działań w celu realizacji porozumienia o utworzeniu Państwa Związkowego (Kakareko, 2008, s. 293–294; *Договор о создании...*, 1999; *Программа действий Российской Федерации...*, 1999).

W traktacie o utworzeniu Państwa Związkowego przewidziano przyjęcie Aktu Konstytucyjnego, w którym zamierzano określić ustrój prawny nowej struktury integracyjnej. W dokumencie integracyjnym rozróżniono Akt Konstytucyjny od Konstytucji. Ten pierwszy planowano przyjąć bezzwłocznie po wejściu w życie umowy o powołaniu Państwa Związkowego, po rozpatrzeniu przez wspólny parlament, potem parlamenty narodowe, oraz przegłosowaniu w referendum ogólnokrajowych. Z kolei przyjęcie Konstytucji nastąpiłoby po osiągnięciu wyższego stopnia rozwoju Państwa Związkowego. Sam Akt Konstytucyjny stanowiłby ważny polityczny krok w kierunku pełnej integracji rosyjsko-białoruskiej, ale wyłącznie o charakterze przejściowym, do momentu przyjęcia Konstytucji Państwa Związkowego. Dokument ten określałby ustrój polityczny Państwa Związkowego, włącznie z przyjętą formą rządów. Planowano także rozgraniczyć w nim kompetencje poszczególnych organów władzy na poziomie ponadnarodowym i narodowym (Topolski, 2009, s. 181–182; Czachor, 2011, s. 127; Михалева, 2002, s. 14; *Договор о создании...*, 1999).

Do czasu przyjęcia Aktu Konstytucyjnego pozostawiono utworzone organy władzy w poprzednich porozumieniach integracyjnych, zachowując ich wcześniejsze kompetencje, czy też poszerzając je na podstawie aktów niższej rangi (np. w regulaminie parlamentu). Nie zmieniono ich nazwy, ewentualnie dostosowano je do występujących w traktacie o utworzeniu Państwa Związkowego. Był to zabieg czysto formalny. Jeden z największych problemów nowej struktury integracyjnej stanowił podział władzy i odpowiedzialności za podejmowane decyzje. Próba powołania wspólnych organów decyzyjnych Państwa Związkowego zakończyła się niepowodzeniem, gdyż pojawiły się poważne rozbieżności w określeniu ich pełnomocnictw. Nie przyjęto także Aktu Konstytucyjnego regulującego te kwestie. Problem ten próbowano rozwiązać w inny sposób, traktując tworzenie nowej struktury integracyjnej jako stopniowy proces przekształcania się WBiR, w ZBiR, a ostatecznie w Państwo Związkowe. Do czasu przyjęcia Aktu Konstytucyjnego wspólne

państwo *de iure* nie funkcjonowało, chociaż działała część jego organów. Wcześniej funkcjonującą w ZBiR, Wysoką Radę przekształcono w Najwyższą Radę Państwową. Podobnie wyglądała sytuacja z Komitetem Wykonawczym, który zamieniono w Radę Ministrów. W 2000 r. powołano Stały Komitet, odpowiedzialny za przygotowanie posiedzeń Najwyższej Rady Państwowej oraz Rady Ministrów. Był on organem o charakterze pomocniczym, nie występującym w poprzednich strukturach integracyjnych. Pozostawiono istniejące w ZBiR Zgromadzenie Parlamentarne, do czasu wyłonienia dwuizbowego Parlamentu Związkowego. Nie powołano dotychczas pozostałych organów przewidzianych w porozumieniu z 1999 r.: Sądu oraz Izby Obrachunkowej (Topolski, 2009, s. 18; Kakareko, 2008, s. 298 i n.; Czachor, 2011, s. 125–126; Некрасов, 2002, s. 4; *Договор о создании...*, 1999).

Mimo podpisania traktatu o utworzeniu Państwa Związkowego w 1999 r., wyraźnie spowolnił proces pogłębienia integracji rosyjsko-białoruskiej. Po wygraniu wyborów prezydenckich przez Władimira Putina w 2000 r. zmieniły się priorytety rosyjskie wobec Białorusi. Chociaż nowy rosyjski prezydent starał się przyspieszyć proces tworzenia Państwa Związkowego, próbował tego dokonać na swoich warunkach. Celem Rosji pozostawała raczej inkorporacja Białorusi, niż integracja z tym państwem. Tym samym pozostawała znikoma szansa na utworzenie wspólnego państwa opartego na zasadach równorzędności podmiotów. Do tej idei mocno był przywiązany Łukaszenka, który ignorował fakt znacznej różnicy potencjałów obydwóch państw. Z kolei Rosja dążyła do podniesienia stopnia dwustronnej integracji z płaszczyzny deklaratywnej do wymiaru realnego. Strona rosyjska próbowała przyspieszyć proces integracji nie tylko poprzez realizację postanowień zawartych w umowie o powołaniu Państwa Związkowego, ale także poprzez dwustronne umowy z Białorusią. Pod koniec 2000 r. podpisano m.in. porozumienie o wprowadzeniu od 2005 r. wspólnej waluty w postaci rubla rosyjskiego oraz umowę o utworzeniu wspólnego ośrodka emisyjnego. Zapowiedziano także zintensyfikowanie prac nad Aktem Konstytucyjnym. Do początku 2002 r. strona rosyjska przedstawiła cztery warianty, a strona białoruska jedną propozycję tego dokumentu. W 2002 r. Władimir Putin zaproponował dwa warianty dalszej integracji rosyjsko-białoruskiej. Pierwszy przewidywał włączenie Białorusi w skład FR. Zgodnie z przedstawionym przez Putina harmonogramem, w maju 2003 r. planowano referendum

o zjednoczeniu obydwóch państw, w grudniu 2003 r. wybory do wspólnego parlamentu, a w marcu 2004 r. wybory wspólnego prezydenta (traktat o powołaniu Państwa Związkowego nie przewidywał instytucji głowy państwa). Propozycje prezydenta rosyjskiego zakładały także powołanie wspólnego rządu. Drugi wariant zakładał rozwój relacji bilateralnych w ramach integracji na wzór UE, chociaż nie przedstawiono szczegółów dotyczących tego projektu. Bezpośredniej inkorporacji Białorusi do Rosji sprzeciwił się zdecydowanie Łukaszenka, natomiast realizacja drugiego wariantu oznaczałaby zakończenie dalszego subwencjonowania gospodarki białoruskiej w postaci tanich rosyjskich surowców energetycznych. Coraz trudniejsze wydawało się powrócenie do idei Państwa Związkowego. Po 2003 r. wyraźnie spowolniła realizacja wspólnych projektów integracyjnych. Dodatkowo zaczęły się pogłębiać różnice w podejściu obydwóch państw do projektów integracyjnych. Rosja dążyła wyraźnie do inkorporacji Białorusi, ta ostatnia zaś próbowała utrzymać dotychczasowy *status quo*, polegający głównie na spowalnianiu procesu integracji. Do 2005 r. wykonano tylko 7 z 19 punktów programu działań FR i Białorusi w celu realizacji postanowień traktatu o powołaniu Państwa Związkowego. Białoruś zablokowała również postępy nad przyjęciem Aktu Konstytucyjnego oraz wprowadzeniem rosyjskiego rubla jako wspólnej waluty (Mironowicz, 2015, s. 132; Godin, 2008, s. 18; Marples, 2008, s. 29; Deyermond 2004, s. 1198; Екадумова, 2002, s. 298; *Состоялась встреча...*, 2002).

Chociaż obydwie państwa nadal posługiwały się retoryką integracyjną, wyraźnie zmalało zainteresowanie pogłębieniem współpracy. Rosja skoncentrowała się na rozwoju wielostronnych projektów integracyjnych na obszarze poradzieckim, rezygnując z dalszego pogłębienia współpracy z Białorusią w ramach Państwa Związkowego. W kolejnych latach Białoruś uczestniczyła we wszystkich wielostronnych inicjatywach rosyjskich reintegracji przestrzeni poradzieckiej (Euroazjatycka Wspólnota Gospodarcza – 2000 r., Wspólna Przestrzeń Gospodarcza – 2003 r., Unia Celna – 2009 r., Wspólna Przestrzeń Gospodarcza – 2010 r.; Euroazjatycka Unia Gospodarcza – 2015 r.), w tym także w sferze bezpieczeństwa (Organizacja Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym – 2002). Kolejne inicjatywy integracyjne służyły głównie wzmocnieniu dominacji Rosji na obszarze poradzieckim. Powoływane w ich ramach organy pełniły głównie rolę fasadową. Rosja wykorzystywała

kolejne struktury integracyjne także jako element rozgrywki geopolitycznej z Zachodem. W ostatnich latach integracja regionalna należała do jednych z najważniejszych celów strategicznych FR. Podejmowane przez Rosję próby reintegracji obszaru poradzieckiego nie przyniosły oczekiwanych rezultatów. Z perspektywy Białorusi uczestnictwo w wielostronnych projektach integracyjnych minimalizowało ryzyko jej pełnego uzależnienia od Rosji, inaczej niż w przypadku pogłębienia dwustronnych inicjatyw integracyjnych (np. Państwa Związkowego). Zaangażowanie Rosji w budowę wielostronnych projektów integracyjnych wyraźnie spowolniło proces formowania Państwa Związkowego po 2004 r. FR zrezygnowała z planów ściślejszej dwustronnej integracji z Białorusią na ponad dekadę, chociaż obydwie strony cały czas deklarowały zamiar pogłębienia współpracy w ramach powstałej struktury integracyjnej. Pogłębianie współpracy rosyjsko-białoruskiej często przebiegało poza Państwem Związkowym, głównie na podstawie podpisanych umów bilateralnych (Konończuk, 2008; Wiśniewska, 2013).

Powrót Rosji do projektów pogłębienia integracji z Białorusią

Po interwencji rosyjskiej na Ukrainie w 2014 r. Białoruś podjęła się redefinicji swojej polityki zagranicznej. Jej głównym celem pozostawało zachowanie neutralności w konflikcie rosyjsko-ukraińskim. Władze Białorusi próbowały nie angażować się w zaostrzający się konflikt pomiędzy FR a Zachodem, a równocześnie podjęły szereg działań w celu poprawy swoich relacji z UE oraz USA. Początkowo Rosja nie sprzeciwiała się próbom normalizacji relacji białorusko-unijnych. W dobie narastającego konfliktu Rosji z USA i Sojuszem Północnoatlantyckim polityka nieangażowania się Białorusi w ten spór nie mogła spotkać się z akceptacją strony rosyjskiej. U rosyjskich polityków pojawiły się obawy dotyczące stanowiska Białorusi w przypadku dalszej eskalacji konfliktu Rosji z NATO. Z tego też powodu Rosja podjęła decyzję o zwiększeniu presji na Białoruś w celu jej głębszego podporządkowania jej interesom politycznym, gospodarczym oraz wojskowym (Суздальцев, 2019, s. 128–129; Kłyśniński 2018b).

Problemy ekonomiczne Rosji wpłynęły na ograniczenie jej poziomu subwencjonowania gospodarki białoruskiej. Od 2016 r. zaczął narastać rosyjsko-białoruski spór energetyczny, wynikający z rozbieżnych celów obydwóch

państw. Prawie całkowicie uzależniona od rosyjskich surowców energetycznych Białoruś próbowała zachować preferencyjne ceny na rosyjski gaz ziemny i ropę naftową, co stanowiło ukrytą formę wspierania finansowego jej gospodarki. Z kolei w Rosji zwyciężyło przekonanie o potrzebie zmian w polityce dalszego finansowania Białorusi. U rosyjskich elit politycznych pogłębiało się rozczarowanie wobec nielojalnego sojusznika. FR podjęła się również optymalizacji kosztów dalszego wspierania reżimu białoruskiego. Z kolei Białoruś oczekiwała zwiększenia rosyjskiego poziomu subwencjonowania swojej gospodarki, przy zachowaniu względnej niezależności w polityce wewnętrznej i zagranicznej. Rozbieżne cele polityczne obydwóch państw stanowiły kolejne zarzewie konfliktów (Kardaś, Kłyński, 2017).

Rok 2018 charakteryzował się stale narastającymi problemami w relacjach białorusko-rosyjskich. Rosja rozpoczęła utrudniać dostęp do swoich rynków białoruskiej żywności oraz reeksport unijnych towarów z terytorium Białorusi. Obydwa państwa nie potrafiły również uzgodnić poziomu i ceny gazu rosyjskiego. Dodatkowo pojawił się problem tzw. „manewru podatkowego”. Na początku 2015 r. Rosja przyjęła nowe zasady opodatkowania sektora naftowego, zakładające zmniejszenie cła eksportowego na ropę surową i produkty naftowe, kosztem zwiększenia podatku od wydobycia surowców energetycznych. Zmiany podatkowe w rosyjskim sektorze naftowym poważnie wpłynęły na zmniejszenie rentowności rafinerii białoruskich, zajmujących się przerobem ropy naftowej i jej dalszym reeksportem (Białoruś oceniła swoje straty z tego powodu do 2022 r. na ok. 20 mld USD). Rosja wystąpiła również z żądaniem rekompensaty finansowej za wcześniej dostarczone na Białoruś produkty ropopochodne, które państwo te wyeksportowało do innych zagranicznych kontrahentów (Папъковский, 2019, s. 60–61; Słowiński, 2019, s. 133).

W 2018 r. Rosja zawiesiła negocjacje dotyczące przekazania Białorusi dwóch kolejnych transz pożyczki z Euroazjatyckiego Funduszu Stabilizacji i Rozwoju. Dodatkowo odmówiła pożyczki z budżetu federalnego w wysokości 1 mld USD. Tym samym zablokowała kolejny mechanizm subwencjonowania gospodarki białoruskiej w postaci kredytów i refinansowania jej długu zagranicznego. Rosnąca presja Rosji wobec Białorusi świadczyła o próbie redefinicji jej polityki wobec tego państwa. Jej zasadniczy cel polegał na poszerzeniu wpływów politycznych, gospodarczych oraz wojskowych na

Białorusi. W celu realizacji swoich planów Rosja powróciła do reaktywacji trochę zapomnianego projektu Państwa Związkowego.

Rosyjskie projekty przyspieszenia integracji w ramach Państwa Związkowego

Po nominacji w 2018 r. nowego ambasadora rosyjskiego w Mińsku Michała Babicza, pojawiły się sygnały o możliwości przyspieszenia przez Rosję integracji politycznej, gospodarczej oraz wojskowej z Białorusią w ramach funkcjonującego od 1999 r. Państwa Związkowego. W drugiej połowie 2018 r. zwiększyła się rosyjska presja na przyspieszenie procesu integracji Rosji i Białorusi. Pod koniec 2018 r. doszło do eskalacji konfliktu w relacjach białorusko-rosyjskich, gdy premier Rosji Dmitrij Miedwiediew przedstawił publicznie dwa możliwe scenariusze dalszej integracji obydwóch państw. Pierwszy wariant polegał na utrzymaniu dotychczasowego stopnia integracji, bez konieczności wypełnienia wszystkich warunków, jak choćby powołania wszystkich organów władzy przewidzianych w traktacie o utworzeniu Państwa Związkowego z 1999 r. Wykonanie tego wariantu nie wykluczało dalszej integracji w ramach Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej. W przypadku realizacji pierwszego wariantu nadal obowiązywałaby zasada swobodnego przepływu usług i towarów, oraz siły roboczej. Funkcjonujące organy Państwa Związkowego podejmowałyby na zasadzie konsensu decyzje dotyczące kolejnych etapów integracji. Drugi zaproponowany wariant integracji pozostawał radykalniejszy w swojej formie, gdyż zakładał podnoszenie stopnia integracji do granic ustalonych w porozumieniu o Państwie Związkowym, w tym powołanie wspólnych organów (m.in. parlamentu, rządu, prezydenta, izby obrachunkowej, służb celnych, sądownictwa), oraz jednolitej waluty. Na koniec obydwie państwa przyjęłyby wspólny Akt Konstytucyjny. W opinii rosyjskiej realizacja drugiego wariantu stwarzała równe warunki funkcjonowania dla przedsiębiorstw obydwóch państw, gdyż obowiązywałyby je te same ceny na gaz ziemny i ropę naftową. Druga propozycja pogłębienia integracji wykraczała poza ustalenia przyjęte w traktacie o utworzeniu Państwa Związkowego, gdyż nie zawarto tam żadnych rozstrzygnięć dotyczących instytucji prezydenta. Jej wprowadzenie wymagało zmiany postanowień umowy o utworzeniu Państwa Związkowego. Strona rosyjska zaproponowała

także nietypowe rozwiązanie: najpierw powołanie organów ponadnarodowych, a dopiero później przyjęcie Aktu Konstytucyjnego. Być może propozycja ta wynikała z obaw, iż Białoruś będzie celowo opóźniać przyjęcie Aktu Konstytucyjnego, by spowolnić procesy integracyjne. Zaczęto spekulować, że prezydentem struktury integracyjnej może zostać Władimir Putin, a premierem Aleksander Łukaszenka. Ze strony Rosji pojawiły się deklaracje zwiększenia poziomu subwencjonowania gospodarki białoruskiej, gdyby najbliższy sojusznik zdecydował się na pogłębioną integrację. Przedstawione w drugim wariantcie propozycje stanowiły w większości niezrealizowane postanowienia traktatu o utworzeniu Państwa Związkowego z 1999 r. Przed jego 20. rocznicą podpisania, Rosja dokonała szczegółowego przeglądu realizacji umowy. Wiele zawartych uzgodnień nigdy nie wykonano, jak choćby wprowadzenia jednolitej polityki monetarnej i utworzenia wspólnego centrum emisyjnego. Strona rosyjska opowiadała się za harmonizacją polityki podatkowej, cenowej oraz wspólnymi taryfami celnymi. W celu zmuszenia Białorusi do pogłębienia integracji, Rosja uwarunkowała rekompensatę finansową dla budżetu białoruskiego za wprowadzenie tzw. „manewru podatkowego”, od wypełnienia ustaleń umowy o powołaniu Państwa Związkowego (Царик, 2020, s. 133–149; Шурубович 2019, s. 254; *Сценарий для Союза...*, 2018).

Od połowy 2018 r. Rosja realizowała konsekwentną i długofalową politykę głębszego podporządkowania Białorusi swoim wpływom politycznym, gospodarczym oraz wojskowym. Dwuznaczna postawa Białorusi wobec konfliktu ukraińskiego oraz wzmocnienia obecności Sojuszu Północnoatlantyckiego na tzw. flance wschodniej wymagała od Rosji zdecydowanej reakcji. Rosja, pogłębiając integrację z Białorusią, próbowała także przysłonić problemy w funkcjonowaniu i integracji w ramach Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej. Zaciśnięcie integracji rosyjsko-białoruskiej stanowiłoby wyraźny sygnał o wzmocnieniu wpływów rosyjskich na obszarze poradzieckim. Kurs Rosji na przyspieszenie integracji w ramach Państwa Związkowego wynikał także z zamiaru wymuszenia na Białorusi realizacji rosyjskich postulatów, m.in. wprowadzenia jednolitego obszaru celnego, czy też zwiększenia rosyjskiej obecności wojskowej na terytorium Białorusi (Kłysiński, Menkiszak, Strzelecki, 2018; *Сценарий для Союза...*, 2018).

Po rosyjskich propozycjach pogłębienia integracji, Białoruś wycofała się z porozumienia o wspólnym uznawaniu wiz, a Łukaszenka oskarżył Rosję

o próbę aneksji jego państwa. W kolejnych tygodniach reakcja Łukaszenki pozostawała zastanawiająca. O ile w rosyjskiej przestrzeni medialnej szeroko dyskutowano o planach pogłębienia integracji białorusko-rosyjskiej, proreżimowe media białoruskie raczej wstrzymały się od komentowania propozycji rosyjskich. Sam Łukaszenka spotkał się pod koniec grudnia 2018 r. dwukrotnie z prezydentem FR Władimirem Putinem. Prawdopodobnie Rosja naciskała na pogłębienie integracji rosyjsko-białoruskiej, uwarunkowując od jej realizacji dalsze subwencjonowanie gospodarki białoruskiej, w tym możliwość udzielanie nowych kredytów i rekompensaty za wprowadzenie tzw. „manewru podatkowego”. Rezultaty obydwóch wizyt Łukaszenki pod koniec grudnia 2018 r. w Rosji wyraźnie wskazywały, iż strona rosyjska uzależniła dalsze ustępstwa wobec Białorusi od przyspieszenia i pogłębienia dwustronnej integracji. Wymierny efekt spotkań w tym okresie Łukaszenki i Putina stanowiło powołanie międzyrządowej grupy roboczej ds. uregulowania spornych kwestii. Jej celem był systemowy przegląd obowiązującego ustawodawstwa w ramach Państwa Związkowego. Choć Łukaszenka zaprzeczał, jakoby Władimir Putin podejmował w rozmowach kwestie pogłębienia integracji rosyjsko-białoruskiej, strona rosyjska potwierdziła fakt ich przeprowadzenia. Rosja rozpoczęła przygotowywać na początku stycznia 2019 r. swoje wnioski dotyczące dotychczasowego funkcjonowania Państwa Związkowego i oczekiwała podjęcia adekwatnych działań przez partnera białoruskiego (*Россия и Белоруссия...*, 2018; *Москва серьезно взялась...*, 2019).

W pierwszym półroczu 2019 r. Rosja cały czas wywierała presję na pogłębienie integracji rosyjsko-białoruskiej. W tym czasie rozpoczęły się ataki propagandowe mediów rosyjskich na Białoruś. Nasiliły się także rosyjskie działania dezinformacyjne skierowane przeciwko Łukaszence. Białoruś stała się celem rosyjskiej wojny informacyjnej. Rosja podważała wiarygodność Łukaszenki na arenie międzynarodowej oraz formułowała oskarżenia o zakulisowej współpracy Białorusi z USA i Sojuszem Północnoatlantyckim. W mediach rosyjskich pojawiły się sugestie o możliwym zwrocie Białorusi na Zachód. W tym kontekście prasa rosyjska podjęła rozważania o konieczności interwencji militarnej Rosji na Białorusi. Także pojawiające się wówczas sygnały ze strony rosyjskiej o możliwości włączenia Białorusi do FR i utworzeniu wspólnego państwa wydawały się mało

prawdopodobne. Była to tylko kolejna forma nacisku na Białoruś w celu przyśpieszenia i pogłębienia procesu integracyjnego. Cel polityki rosyjskiej nie stanowiła destabilizacja sytuacji politycznej na Białorusi i zmiana władzy, gdyż wymagało to długich przygotowań i stworzenia alternatywy personalnej dla obecnego prezydenta. Chociaż ówczesny ambasador rosyjski w Mińsku Michaił Babicz ostentacyjnie spotykał się z przedstawicielami białoruskiej opozycji, to tylko w celu wywarcia presji na Łukaszenkę. Podczas kolejnych spotkań Łukaszenki i Putina potwierdzano partnerstwo strategiczne obu państw, nie zmniejszała się natomiast skala rosyjskich ataków medialnych na Białoruś (*Российские СМИ...*, 2019).

W 2019 r. Rosja wykorzystała całe spektrum narzędzi gospodarczych w celu zmuszenia Białorusi do przyśpieszenia i pogłębienia integracji. Chociaż w 2019 r. Rosja kontynuowała wcześniej zakontraktowane dostawy ropy naftowej na Białoruś, dostarczyła jej niecałe 18 mln ton, co stanowiło najmniejszy przesłany wolumen w ostatnich pięciu latach. W Białorusi rozpoczęły się dyskusje dotyczące dywersyfikacji dostaw ropy naftowej, chociaż realizacja tych planów wydawała się mało prawdopodobna. Przez wiele miesięcy obydwie strony nie potrafiły uzgodnić ceny za rosyjski gaz ziemny oraz długości kontraktu gazowego. Przyjmowano kilkumiesięczne doraźne umowy w tym względzie. Rosja zapowiedziała także ograniczenie zakupów w białoruskim kompleksie wojskowo-przemysłowym. Rosja rozpoczęła także blokować import białoruskiego sprzętu rolniczego oraz reeksport produktów spożywczych. Ustanowiła także sankcje wobec poszczególnych przedsiębiorstw białoruskich. Od rezultatów pogłębienia integracji Rosja uzależniła wprowadzenie w życie wielu wcześniej przygotowanych porozumień (m.in. o zniesieniu roamingu, wprowadzeniu wspólnego systemu wizowego etc.) (Папковський, 2020, s. 80–83).

Jednym z najtrudniejszych pytań pozostanie do jak głębokiego stopnia integracji dążyła wówczas Rosja? Chociaż większość ekspertów zwracała uwagę głównie na wątki dotyczące pogłębienia współpracy gospodarczej, nie mniej istotne wydaje się zrozumienie intencji rosyjskich w sferze integracji politycznej i wojskowej. Od samego początku Rosja wysyłała wyraźne komunikaty o zamiarze pogłębionej integracji gospodarczej, politycznej oraz wojskowej. Najmniej dyskutowano o zaciśnięciu współpracy wojskowej, ale wynikało to głównie z faktu, iż proces ten pozostawał najbardziej

zaawansowany, w porównaniu z integracją gospodarczą i polityczną. Kwestia ta powodowała najmniej kontrowersji w relacjach bilateralnych, stąd też niezwykle rzadko pojawiała się w oficjalnych doniesieniach medialnych dotyczących przebiegu rozmów o pogłębieniu integracji. Od wielu lat Białoruś pozostawała uzależniona od współpracy wojskowej ze wschodnim partnerem i oddała Rosji całkowicie inicjatywę w zakresie obrony, zachowując dla siebie wyłącznie pozory suwerenności w tym względzie. Obecny stopień zaawansowania integracji wojskowej obu państw nie wymagał od Rosji większych działań w celu pogłębienia współpracy militarnej z Białorusią. Wojska Białorusi pełniły funkcję pomocniczą wobec Sił Zbrojnych FR i służyły głównie do zabezpieczania przerzutu i rozwinięcia na jej terytorium zgrupowania wojsk rosyjskich (Wilk, 2021, s. 5–6).

Inaczej sytuacja wyglądała z pogłębieniem rosyjsko-białoruskiej integracji politycznej. Aby nie zniechęcić już na początku Białorusi do rozmów, Rosja rozpoczęła dyskusję od spraw najłatwiejszych do zaakceptowania przez swego najbliższego sojusznika, koncentrując się na kwestiach związanych z pogłębieniem integracji gospodarczej. W obustronnych relacjach gospodarczych pozostawało wiele kwestii do uregulowania. Z punktu widzenia interesów Białorusi najważniejszym celem pozostawało zachowanie podobnego poziomu subwencjonowania jej gospodarki w postaci tanich rosyjskich surowców energetycznych oraz rozszerzenie dostępu jej towarów do rynków rosyjskich. Początkowo Rosja nie akcentowała mocniej potrzeby pogłębienia integracji politycznej, a jedynie zwracała uwagę na konieczność zaciśnięcia współpracy gospodarczej. Pojawiły się nawet z jej strony próby dementowania informacji o propozycjach przyjęcia konstytucji Państwa Związkowego i utworzenia organów ponadnarodowych. Wątek ten pojawił się tylko pod koniec grudnia 2018 r., gdy premier Dmitrij Miedwiediew przedstawił dwa przyszłe warianty integracji rosyjsko-białoruskiej. Już wtedy Rosja oczekiwała od Białorusi ścisłej współpracy i koordynacji w sferze polityki zagranicznej. Z krytyką rosyjskich elit politycznych spotykała się dotychczasowa polityka zagraniczna Białorusi, która nie zawsze pozostawała zgodna z celami strategicznymi FR. Wcześniej Rosja tolerowała politykę Białorusi wobec UE i jej współpracę w wielostronnym trybie Partnerstwa Wschodniego, gdyż nie powodowało to poważniejszych implikacji dla rosyjskiej polityki zagranicznej. Sytuacja zmieniła się po 2014 r., gdy Białoruś zaczęła się dystansować od

polityki FR wobec Ukrainy, USA i Sojuszu Północnoatlantyckiego (*Путин пока не планирует...*, 2019).

Już w 2019 r. presja rosyjska na Białoruś zaczęła przynosić pierwsze wymierne efekty. Zmieniła się także retoryka wypowiedzi Łukaszenki dotycząca pogłębienia integracji rosyjsko-białoruskiej. Łukaszenka nie kwestionował jej celu, ale również nie zaakceptował poważniejszych ustępstw wobec partnera rosyjskiego. Cały 2019 r. charakteryzował się dużą intensywnością dwustronnych kontaktów, które nie przełożyły się na większe postępy w pogłębieniu integracji. Obydwie strony przygotowały swoje wstępne propozycje w tej kwestii. W tym czasie Łukaszenka wyrażał gotowość zaakceptowania pierwszego z wariantów integracji, przedstawionego przez Dmitrija Miedwiediewa pod koniec 2018 r. Z kolei Rosja optowała za drugim wariantem, zakładającym ścisłą współpracę gospodarczą, polityczną oraz wojskową. Podstawą do dalszych negocjacji były wspólne uzgodnienia zawarte w traktacie o powołaniu Państwa Związkowego. Obydwa państwa nie zakładały rozszerzenia rozmów poza zawarte tam rozstrzygnięcia, gdyż ich ogólna forma pozostawiała szerokie możliwości do dalszych negocjacji (*Мажей падтвердил получение...*, 2019).

Cały czas trwały intensywne konsultacje dotyczące pogłębienia integracji rosyjsko-białoruskiej. Na początku września 2019 r. premierzy Białorusi i Rosji Sergiej Rumas i Dmitrij Miedwiediew podpisali dokument „Program działań Białorusi i Federacji Rosyjskiej dotyczący realizacji traktatu o stworzeniu Państwa Związkowego”. Był to ramowy dokument dotyczący przyszłych kierunków integracji. Chociaż nie podano do publicznej wiadomości jego zawartości, w prasie rosyjskiej pojawiły się kontrolowane przecieki dotyczące jego treści oraz kierunków przyszłej integracji. Próbowano zrealizować koncepcje „dwa państwa-jeden rynek”, zaś sam program miał zawierać 66 szczegółowych uzgodnień. Realizacja programu doprowadziłaby do pełnego podporządkowania i wchłonięcia gospodarczego Białorusi przez silniejszego rosyjskiego partnera. Podobny program Rosja i Białoruś przyjęły w 1999 r. już po podpisaniu traktatu o powołaniu Państwa Związkowego, który składał się z 19 punktów. Tylko częściowo zrealizowano zawarte tam postanowienia. Nowy „Program działań...” znacząco rozszerzał liczbę wspólnych przedsięwzięć integracyjnych. W kontrolowanych doniesieniach medialnych znalazły się głównie informacje dotyczące pogłębienia współpracy

gospodarczej, i politycznej, najmniej zaś wojskowej. W tym ostatnim przypadku sytuacja wydawała się w pełni zrozumiała, gdyż rosyjsko-białoruska integracja wojskową nie wymagała głębszych korekt. W przygotowanym programie wspólnych działań nie odniesiono się do wielu dziedzin współpracy uwzględnionych w umowie o utworzeniu Państwa Związkowego (m.in. edukacji, zdrowia, nauki etc.). W pierwszej kolejności Rosja dążyła do szybkiej harmonizacji gospodarek obu państw, stąd też inne kwestie pozostawiono prawdopodobnie do uzgodnienia w późniejszym terminie. W dokumencie znalazł się zapis o „faktycznym zjednoczeniu” FR i Białorusi dopiero w 2022 r. Można domniemać, iż termin pełnej integracji obydwóch państw odsunięto w czasie. Nie zamykało to równocześnie drogi do pogłębiania współpracy gospodarczej, politycznej i wojskowej w innych formatach. I tak np. pod koniec listopada 2019 r. podpisano w Moskwie program wspólnych działań w sferze polityki zagranicznej państw-sygnatariuszy porozumienia o utworzeniu Państwa Związkowego na lata 2020-2021. Podobne programy zawarto w dziedzinie współpracy gospodarczej i wojskowej etc. Tego typu ustalenia przyjmowano zazwyczaj na kilka najbliższych lat (*Дружба налогов...*, 2019; *Минск и Москва согласовали...*, 2019).

Główne założenie „Programu działań...”, stanowiła stopniowa integracja FR i Białorusi. Proces ten planowano zakończyć do 1 stycznia 2021 r. W terminie do listopada 2019 r. zakładano opracowanie 31 szczegółowych „map drogowych” integracji, zaś do końca 2020 r. przygotowanie stosownych regulacji prawnych, aby zaczęły obowiązywać z początkiem 2021 r. Najciekawsza pozostawała ostatnia „mapa drogowa”, gdzie zawarto propozycje pogłębienia integracji politycznej. Ze względu, iż znamy główne założenia „Programu działań...” tylko z kontrolowanych informacji z prasy rosyjskiej, trudno zrekonstruować szczegółowo zawarte w tym dokumencie propozycje pogłębienia współpracy politycznej. Nie pojawiły się także żadne przecieki medialne dotyczące zaciśnięcia integracji wojskowej. Być może kwestie współpracy wojskowej wyłączono spod dalszej dyskusji, gdyż powodowały najmniej kontrowersji, albo utajniono je. Pozostawienie w ostatniej „mapie drogowej” kwestii integracji politycznej może świadczyć o tym, iż potraktowano ją jako najtrudniejszą sprawę. Nie wiadomo też na ile szczegółowe były rosyjskie propozycje w tej kwestii i jakie stanowisko zajęła w tej sprawie Białoruś. Natomiast nie ma wątpliwości, iż te sprawy

przynajmniej wstępnie dyskutowano (*Дружба налогов...*, 2019; Słowikowski, 2019, s. 134).

Wśród priorytetowych założeń rosyjsko-białoruskiej integracji gospodarczej można wymienić m.in. ujednoczenie systemów kontroli celnej, stworzenie wspólnego systemu informacji celnej oraz prawdopodobnie powołanie wspólnej służby celnej. W sferze energetycznej przewidziano powołanie wspólnego regulatora rynków gazu ziemnego, ropy i produktów naftowych, energii elektrycznej oraz energetyki jądrowej. Pogłębienie integracji otwierało Białorusi możliwość ubiegania się o rekompensaty finansowe za wprowadzenie „manewru podatkowego”. W dokumencie założono harmonizację polityki makroekonomicznej, ujednoczenie kontroli walutowej, integrację systemów płatniczych oraz działanie wspólnego systemu ochrony inwestycji. Nie ma potwierdzenia co do uwzględnienia w programie uzgodnień dotyczących wspólnego banku emisyjnego i jednolitej waluty. W programie zawarto również postanowienia dotyczące utworzenia jednolitego systemu bankowego i systemu nadzoru finansowego. Obydwóm ministerstwom gospodarki zlecono przygotowanie wspólnej „polityki przemysłowej”, zakładającej harmonizację i regulację rynków rolnych, handlu, transportu, oraz łączności. Rosja i Białoruś zobowiązały się przygotować wspólne instrumenty polityki antymonopolowej oraz system ochrony praw konsumenckich. Zgodnie z zawartymi postulatami do 2021 r. planowano opracowanie przypisów gwarantujących obu stronom równy dostęp do przetargów państwowych, wprowadzenie wspólnego rejestru nieruchomości i prawa własności, oraz unifikację prawa cywilnego. Zakładano także ujednoczenie rynku pracy oraz polityki społecznej. Realizacja tak obszernego programu wydawała się niezwykle ambitnym zadaniem, gdy porówna się jakie sfery działalności gospodarczej próbowano zharmonizować w ciągu kilkunastu miesięcy (Szabaciuk, 2019; *Дружба налогов...*, 2019).

Po podpisaniu „Programu działań...”, Rosja zmniejszyła chwilowo presję na Białoruś i wysyłała pozytywne sygnały dotyczące możliwości uregulowania najtrudniejszych problemów. W międzyczasie trwały dwustronne prace nad finalizacją „map drogowych”. Na początku listopada 2019 r. opracowano ponad 50 procent wszystkich regulacji (całościowo aż 16 „map drogowych”). Dość szybko zarysowały się podstawowe różnice w stanowiskach obydwóch państw. Najwięcej kontrowersji powodowały kwestie ujednoczenia systemu

podatkowego, rynku rolnego oraz harmonizacji energetyki. Te planowano uregulować na poziomie premierów obydwóch państw. Samej energetyce poświęcono aż 5 „map drogowych” (jednolity rynek energii elektrycznej, gazu ziemnego, ropy i produktów naftowych, oraz energii jądrowej). Najwięcej sporów powodowały przyszłe ceny rosyjskiego gazu ziemnego i ropy naftowej dla Białorusi. Strona białoruska wystąpiła z żądaniem ich ujednolicenia dla obydwóch państw, co faktycznie oznaczałoby ich obniżenie dla Białorusi. Rosja uwarunkowała rekompensaty za tzw. „manewr podatkowy” od unifikacji polityki podatkowej. Z kolei Białoruś zdecydowanie opowiadała się za utrzymaniem suwerenności podatkowej swego państwa. Jedną z propozycji rosyjskich rozwiązania tego problemu stanowiło przygotowanie nie jednolitego prawa podatkowego, ale dwóch identycznych lub bardzo zbliżonych w treści krajowych kodeksów podatkowych. Na początku grudnia 2020 r. pozostało nieuregulowanych 16 kwestii zawartych w 31 „mapach drogowych”, w tym kilka najtrudniejszych, m.in. przyszłe ceny rosyjskiego gazu ziemnego i ropy naftowej dla Białorusi. Najwięcej kontrowersji powodowała integracja polityczna. Najbardziej problematyczne sprawy pozostawiono do rozstrzygnięcia podczas przyszłych rozmów prezydentów i premierów obydwóch państw, zaplanowanych na początku grudnia 2019 r. w Rosji. Nie pojawiło się więcej nowych szczegółów dotyczących integracji politycznej i wojskowej (*Судьба Союзного государства...*, 2019; *Румас назвал минимум...*, 2019).

Podpisanie dokumentów pogłębiających integrację rosyjsko-białoruską zaplanowano w 20. rocznicę utworzenia Państwa Związkowego. Jeszcze przed ich parafowaniem przeprowadzono w grudniu 2019 r. rozmowy na szczeblu premierów, a następnie prezydentów obydwóch państw. Podczas spotkania premierów Białorusi i Rosji Siergieja Rumasa oraz Dmitrija Miedwediewa nie wypracowano kompromisu w 16 najtrudniejszych sprawach. Po jego zakończeniu białoruski premier wystąpił z propozycją realizacji planu minimum, czyli rozstrzygnięcia trzech lub czterech najbardziej skomplikowanych kwestii podczas najbliższego spotkania prezydentów obu państwa. W planie maksimum Rumas zakładał uregulowanie wszystkich spornych spraw. Ostatecznie nie sfinalizowano porozumienia o pogłębieniu integracji rosyjsko-białoruskiej, gdyż podczas spotkania Władimira Putina i Aleksandra Łukaszenki w Soczi w dniu 7 grudnia 2019 r. nie osiągnięto kompromisu w najważniejszych kwestiach. Druga tura negocjacji prezydentów obu państw

odbyła się 20 grudnia 2019 r. w Petersburgu. Także podczas niej nie wypracowano zgodnego stanowiska w najbardziej kontrowersyjnych sprawach, tym samym oddaliła się szansa na szybką realizację umowy o pogłębieniu integracji rosyjsko-białoruskiej. Nie uzgodniono m.in. przyszłych warunków sprzedaży Białorusi ropy naftowej i gazu ziemnego oraz spraw związanych z harmonizacją systemów podatkowych. Powrócił również temat wprowadzenia wspólnego centrum emisyjnego i jednolitej waluty (*Румас предложил Медведеву...*, 2019; *Медведев назвал принятие...*, 2019).

Katalog rozbieżności pozostawał cały czas ten sam, chociaż pojawiło się kilka nowych wątków. Najciekawszym elementem okazały się rozmowy dotyczące realizacji 31 „mapy drogowej”. Potwierdziły się wcześniejsze informacje dotyczące umieszczenia w niej uzgodnień dotyczących pogłębienia integracji politycznej, zakładających funkcjonowanie organów ponadnarodowych, w tym parlamentu, rządu i urzędu prezydenta. Trudno również rozstrzygnąć jaką formę terytorialną i prawną zakładano dla Państwa Związkowego. Nie pojawiły się również informacje o samym Akcie Konstytucyjnym. Nie ulega jednak wątpliwości, iż Rosja od samego początku dążyła do pogłębienia integracji politycznej, gospodarczej oraz wojskowej, chociaż najczęściej wybrzmiewała problematyka relacji gospodarczych. Podczas rozmów w Petersburgu Putin zażądał od Łukaszenki zaakceptowania wszystkich „map drogowych”, także tych powodujących najwięcej kontrowersji, w tym dotyczących pogłębienia integracji politycznej i utworzenia organów ponadnarodowych. Dopiero od zaakceptowania wszystkich swoich warunków Rosja uzależniła pozytywne zakończenie negocjacji w sprawie kontraktu gazowego i naftowego, dalsze rozmowy w sprawie rekompensaty za tzw. „manewr podatkowy” oraz przyznanie kolejnych kredytów. Przed przyjazdem do Soczi Władimir Putin rzekomo miał obiecać Łukaszence, że 31 „mapa drogowa” zostanie wyłączona spod negocjacji, ale ta informacja okazała się nieprawdziwa. Podczas rozmów w grudniu 2019 r. Łukaszenka wyraźnie próbował zablokować rosyjskie projekty integracyjne. Jego taktyka częściowo okazała się skuteczna, gdyż chwilowo odroczone negocjacje dotyczące pogłębienia integracji rosyjsko-białoruskiej (Szabaciuk, 2020; *Александр Лукашенко- интервью...*, 2019).

Po niepowodzeniu negocjacji dotyczących pogłębienia integracji rosyjsko-białoruskiej, pod koniec 2019 r. Rosja powróciła do swojej wcześniejszej taktyki wywierania presji na partnera białoruskiego. Łukaszenka nie poddał

się naciskom rosyjskim i wyraźnie zmalało jego poparcie dla projektów integracyjnych. Po trudnych negocjacjach Rosja przedłużyła Białorusi kontrakt gazowy na dwanaście miesięcy, ale poprzednie ceny na surowiec energetyczny miały obowiązywać tylko dwa miesiące (127 USD/1000 m³). Pod koniec grudnia 2019 r. wygasła także umowa na dostarczanie rosyjskiej ropy naftowej do rafinerii białoruskich, a na początku 2020 r. Rosja wstrzymała się od dalszych dostaw tego surowca. Ponownie zaostrzył się ton wypowiedzi Łukaszenki na temat Rosji. Powtórzyły się oskarżenia o próbę aneksji Białorusi. Także podczas kolejnego spotkania prezydentów obu państw w lutym 2020 r. w Soczi nie sfinalizowano porozumienia o pogłębieniu integracji rosyjsko-białoruskiej. Strona rosyjska potwierdziła obowiązywanie wynegocjowanej ceny gazu ziemnego do końca 2020 r., ale nie wyraziła zgody na preferencyjne ceny ropy naftowej i podpisanie nowego kontaktu. Niewielkie ilości ropy naftowej po cenach zbliżonych do rynkowych dostarczały firmy rosyjskie, ale nie pokrywały one zapotrzebowania Białorusi na ten surowiec (*Кашка на воде...*, 2020).

W pierwszych miesiącach 2020 r. kwestie pogłębienia integracji rosyjsko-białoruskiej znalazły się na dalszym planie. Rosja i Białoruś prowadziły głównie negocjacje dotyczące nowego kontraktu na ropę naftową. Strona białoruska usztywniła swoje stanowisko w kwestii integracji, uwarunkowując prowadzenie dalszych rozmów w tej sprawie od uregulowania dalszych dostaw ropy naftowej. W czerwcu 2020 r. Białoruś potwierdziła uzgodnienie całkowicie 28 „map drogowych”, jednej w połowie, a tylko 30 „mapa drogowa” dotycząca wspólnego rynku gazu ziemnego i rekompensaty za tzw. „manewr podatkowy” nie doczekała się finalizacji. Z tego zestawienia można domniemać, że Białoruś wyłączyła z dalszych rozmów kwestie pogłębienia integracji politycznej, a Rosja zaakceptowała jej stanowisko. Prawdopodobnie już wtedy zrezygnowano z tworzenia „map drogowych” integracji wojskowej. Ta już w dużej mierze nastąpiła, stąd też nie wymagała dodatkowych regulacji. W pierwszym półroczu 2020 r. wyraźnie zmniejszyła się intensywność obustronnych negocjacji dotyczących pogłębienia integracji. Rosja nadal prowadziła politykę ciągłego wywierania presji na Białoruś. W warstwie deklaratywnej Łukaszenka pozostawał zwolennikiem planów integracyjnych, ale odrzucał rosyjskie propozycje pogłębienia integracji gospodarczej i politycznej (*В чем тогда заключается...*, 2020).

Wybory prezydenckie na Białorusi w 2020 r. i ich wpływ na realizację projektów integracyjnych.

Przed wyborami prezydenckimi na Białorusi w sierpniu 2020 r. Rosja zgodziła się na drobne ustępstwa taktyczne wobec wschodniego sąsiada. Nieznacznie zmniejszyła także presję na Łukaszenkę, aby ułatwić mu wygranie wyborów prezydenckich. Władimir Putin zaproponował Białorusi ograniczoną rekompensatę za tzw. „manewr podatkowy”, polegającą na wyrównaniu różnicy pomiędzy niższą ceną ropy naftowej z ubiegłego roku, a wyższą stawką obowiązującą w 2020 r., co mogło przynieść zysk dla budżetu białoruskiego ok. 420-430 mln USD. Rosja wciąż blokowała możliwość zawarcia kontraktu na sprzedaż ropy naftowej Białorusi, ale pozwoliła rosyjskim firmom naftowym na zawieranie indywidualnych umów z białoruskimi rafineriami. Łukaszenka podjął również działania służące dywersyfikacji źródeł ropy naftowej i zadeklarował zmniejszenie udziału rosyjskiej ropy naftowej w imporcie do 40%. Plany te wydawały się mało realne, ale w ten sposób Łukaszenka próbował zmusić Rosję do ustępstw w sprawie dalszych dostaw rosyjskiej ropy naftowej do jego kraju. Przed wyborami prezydenckimi na Białorusi w 2020 r. obydwa państwa podpisały porozumienie o wzajemnym uznaniu wiz. Rosja zdjęła część sankcji wobec białoruskich przedsiębiorstw, otwierając im ponownie dostęp do rynku rosyjskiego. Ze strony białoruskiej pojawiły się deklaracje powrócenia do rozmów w sprawie pogłębienia integracji rosyjsko-białoruskiej po zakończeniu wyborów prezydenckich na Białorusi (Kardaś, Kłysiński, 2020).

Przed samymi wyborami prezydenckimi na Białorusi w 2020 r. zaostrzyły się relacje rosyjsko-białoruskie, gdy Łukaszenka zatrzymał na terytorium swego państwa kilkudziesięciu rosyjskich najemników z grupy Wagnera i oskarżył ich o próbę destabilizacji sytuacji politycznej w swoim państwie. Wyniki wyborów prezydenckich na Białorusi nie zaskoczyły Rosji, gdyż wygrał je Łukaszenka, natomiast skala masowych protestów powyborczych oraz ich ogólnokrajowy zasięg stanowiły wyraźną oznakę słabnięcia wpływów białoruskiego prezydenta. Przekonanie te pogłębiała również częściowa dekompozycja obozu władzy i struktur siłowych. Akcje protestacyjne objęły także największe przedsiębiorstwa białoruskie, a widmo strajku generalnego wydawało się realne. Wybory prezydenckie w 2020 r. były bezprecedensowe

pod względem skali i liczby protestujących. Rosja musiała dostosować swoją taktykę do rozgrywających się wydarzeń na Białorusi i wyraźnie słabnącej pozycji Łukaszenki (*Путин и Лукашенко обсудили...*, 2020).

W pierwszych dniach protestów powyborczych na Białorusi, Rosja zachowała postawę oczekującą wobec rozgrywających się tam wydarzeń. Tak jak podczas poprzednich wyborów prezydenckich, spodziewała się szybkiego stłumienia fali akcji protestacyjnych i powrotu do rozmów o pogłębieniu integracji rosyjsko-białoruskiej. Władimir Putin złożył Łukaszence tradycyjne gratulacje z okazji wygrania wyborów prezydenckich, wyrażając nadzieję na dalszy rozwój relacji bilateralnych i pogłębienie integracji w ramach Państwa Związkowego. Dynamiczny rozwój protestów w całym kraju wyraźnie zaskoczył Łukaszenkę i uświadomił mu szybko odmienną sytuację, w porównaniu z poprzednimi wyborami głowy państwa. Niespodziewający się takiej skali wystąpień Łukaszenka już w pierwszym tygodniu powyborczym poszukiwał wsparcia u Rosji, a jego nieskoordynowane działania świadczyły o poważnych problemach w zapanowaniu nad sytuacją. Łukaszenka potraktował protesty powyborcze jako próbę destabilizacji sytuacji politycznej przez państwa zachodnie.

W pierwszych tygodniach protestów powyborczych na Białorusi Rosja nadal prezentowała stonowane stanowisko wobec rozgrywających się tam wydarzeń. Cały czas kontrolowała rozwój sytuacji u wschodniego partnera i równocześnie próbowała zabezpieczyć swoje interesy na terytorium Białorusi. Priorytetowym celem rosyjskiej polityki zagranicznej pozostawało utrzymanie Białorusi w jej strefie wpływów oraz pogłębienie jej zależności politycznej, gospodarczej oraz wojskowej. Dla Putina istotne było również odizolowanie państw zachodnich od wydarzeń na Białorusi i powstrzymanie ich od ewentualnych działań w tym państwie. Rosja wysłała wyraźny sygnał do partnerów zachodnich o braku akceptacji na ich próby ingerencji w sprawę białoruskie. Temu celowi służyły m.in. rozmowy Władimira Putina z czołowymi politykami europejskimi. W przyjętej strategii wobec Białorusi Rosja próbowała osiągnąć przynajmniej kilka celów. W podjętej grze Rosja starała się osłabić pozycję Łukaszenki w celu zmuszenia go do pogłębienia integracji. Z punktu widzenia interesów rosyjskich im dłużej trwały protesty powyborcze na Białorusi, tym słabsza była pozycja Łukaszenki. Nie mogły one przybrać niekontrolowanego przebiegu i oddziaływać na inne państwa

poradzieckie. Rosja próbowała skierować protesty powyborcze na bezpieczne tory, równocześnie zabezpieczając swoje interesy w tym państwie. Dla Rosji kwestia alternacji władzy na Białorusi pozostawała otwarta, wszystko zależało od rozwoju sytuacji w tym państwie, związanych z tym kalkulacji politycznych oraz postawy Zachodu. W interesie rosyjskim pozostawało pogłębienie izolacji międzynarodowej Białorusi oraz pogorszenie jej relacji z partnerami zachodnimi, w tym z państwami UE oraz USA, gdyż sprzyjało to realizacji jej projektów integracyjnych. Sankcje zachodnie pogłębiłyby tylko zależność Białorusi od Rosji oraz znacząco wpłynęłyby na ograniczenie wielowektorowości jej polityki zagranicznej. Za poparcie Łukaszenki Putin domagał się poważnych ustępstw, a jednym z celów strategicznych FR pozostawało zwiększenie uzależnienia Białorusi od Rosji, w bardziej lub mniej sformalizowanej formie (Rogoża, Chawryło, Żochowski, 2020).

W kolejnych tygodniach protestów powyborczych na Białorusi zaczęło ewoluować stanowisko Rosji wobec Łukaszenki. Chociaż początkowo Rosja nie reagowała na wypowiedzi swoich polityków czy też mediów rosyjskich, negujących wygraną wyborczą Łukaszenki, w połowie sierpnia 2020 r. potwierdziła gotowość udzielenia Białorusi wsparcia w ramach Państwa Związkowego, a w razie konieczności także poprzez Organizację Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym. Rosja wsparła również białoruską narrację o ingerencji państw zachodnich na Białorusi. Na prośbę strony białoruskiej przygotowała również kontyngent sił porządkowych. Wyraziła również wstępną aprobatę dla refinansowania długu Białorusi w wysokości 1 mld USD. Tym samym Rosja zadeklarowała ograniczone wsparcie dla reżimu białoruskiego. Ponownie powróciła dyskusja o możliwości rosyjskiej interwencji zbrojnej na Białorusi, co wydawało się raczej mało prawdopodobne. Do takiej sytuacji mogło dojść wyłącznie w przypadku niekontrolowanego upadku reżimu i zmiany orientacji geopolitycznej tego państwa. W przyjętej wówczas taktyce Białoruś starała się wyciszyć wszystkie incydenty ze stroną rosyjską. Zgodziła się m.in. na wypuszczenie najemników z grupy Wagnera, czy też zatrzymanych podczas protestów powyborczych dziennikarzy rosyjskich (Menkiszek, 2020; *Макей і Мезенцев обсудили...*, 2020).

W tym czasie pojawiła się inicjatywa dokonania zmian w konstytucji Republiki Białoruś, a potem ogłoszenia nowych wyborów prezydenckich i parlamentarnych. Prawie w tym samym czasie informacje o tej propozycji

podały media rosyjskie i białoruskie, które uznały Łukaszenkę za pomysłodawcę zmian w ustawie zasadniczej. Za tą propozycją stała faktycznie strona rosyjska, która próbowała powstrzymać masowe protesty powyborcze na Białorusi i skierować je na bezpieczne tory. Rozpoczęcie dialogu opozycji z Łukaszenką w sprawie zmiany konstytucji prawdopodobnie doprowadziłoby do wydatnego zmniejszenia akcji protestacyjnych, a z czasem ich zakończenia. Rezultat rozmów wydawał się łatwy do przewidzenia, gdyż wszystkie poprzednie próby dialogu władzy z opozycją na Białorusi zawsze kończyły się niepowodzeniem. W ten sposób Rosja zyskałaby cenny czas, aby przygotować się do zmiany władzy na Białorusi, gdyby zwyciężyło przekonanie o niemożliwości dalszego prowadzenia dialogu z Łukaszenką. Sama Rosja nie traktowała białoruskiej opozycji jako strony dialogu, stąd jej propozycje rozpoczęcia z nią rozmów należy traktować wyłącznie jako manewr taktyczny w celu skanalizowania protestów powyborczych i zyskania czasu dla realizacji własnych planów wobec Białorusi (*Путин вписался за Лукашенко...*, 2020).

Prawdopodobnie Rosja przygotowywała się do alternatywnego rozwoju sytuacji politycznej na Białorusi, gdyby Łukaszenka przestał być prezydentem. Jednym z najważniejszych celów polityki rosyjskiej było zagwarantowanie Rosji dominującej pozycji politycznej, gospodarczej oraz wojskowej na Białorusi i pozostanie tego państwa w sferze jej wpływów. W tym celu Rosja podjęła prace nad utworzeniem na Białorusi prorosyjskiej partii, która sprzeciwiałaby się dalszym rządów Łukaszenki, a równocześnie opowiedziałyby się za pogłębieniem integracji rosyjsko-białoruskiej. Pojawiły się także pomysły rekomendowania władzom Białorusi zmian w ustawie zasadniczej i przejścia z systemu prezydenckiego na prezydencko-parlamentarny. Prawdopodobnie rosyjskie kalkulacje zakładały zdobycie większości mandatów przez prorosyjskie ugrupowania w nowym białoruskim parlamencie. Rosja planowała także poszerzenie swoich wpływów w partiach opozycyjnych, oraz stworzenie bazy potencjalnych kandydatów zdolnych wzmocnić pozostające w jej orbicie wpływów ugrupowania polityczne. Plany rosyjskie sięgały jeszcze dalej, gdy zakładano powołanie prorosyjskich *think tanków* i na ich bazie utworzenie centrum kształcenia nowych prorosyjskich elit politycznych. Dodatkowo Rosja zamierzała stworzyć odpowiednią infrastrukturę informacyjną, aby zabezpieczyć swoje wpływy w tym państwie. Na najniższym

poziomie rozważała powołanie lokalnych liderów oraz utworzenie prorosyjskich organizacji. Dodatkowo Rosja planowała wykorzystać prorosyjskie sympatie w strukturach władzy, w resortach siłowych i wśród przedsiębiorców oraz zamierzała sięgnąć do posiadanych zasobów na Białorusi, w tym do prorosyjskich partii politycznych, organizacji pozarządowych oraz mediów. Na realizację tego typu projektów Rosja potrzebowałaby prawdopodobnie wielu miesięcy, ale nie można ich wykluczyć, gdyż wynikają wprost z logiki jej wcześniejszego postępowania w innych państwach poradzieckich (Bieliaszyn, 2020; *План Б. Кремль создает...*, 2020).

W pierwszych tygodniach masowych protestów powyborczych na Białorusi trwały intensywne konsultacje białorusko-rosyjskie. Chociaż Łukaszenka otrzymał deklaracje rosyjskiego wsparcia siłowego, Rosja nie zaangażowała się bezpośrednio w konflikt wewnętrzny na Białorusi. Poparcie Putina wzmocniło pozycję Łukaszenki, ale dalszą pomoc rosyjski prezydent uwarunkował od daleko idących ustępstw Białorusi w sprawie pogłębienia dwustronnej integracji. Rosja i Białoruś wzmocniły retorykę antyzachodnią, oskarżając część państw unijnych o ingerencję w wewnętrzne sprawy Białorusi. W połowie września 2020 r. odbyło się pierwsze po wyborach prezydenckich na Białorusi spotkanie Putina z Łukaszenką w Soczi. Nie znamy szczegółowego przebiegu rozmów, ale z doniesień medialnych wynikało, iż dyskutowano o pogłębieniu relacji w ramach Państwa Związkowego, oraz współpracy gospodarczej i energetycznej. Fragmentaryczne informacje o przebiegu negocjacji świadczyły o braku porozumienia w sprawie realizacji projektów integracyjnych. Rosja potwierdziła wcześniejszą gotowość udzielenia pożyczki Białorusi, podwyższając jej kwotę z 1 mld USD do 1,5 mld USD. Prezydent Rosji ponownie wypowiedział się pozytywnie w sprawie przeprowadzenia reformy konstytucyjnej na Białorusi. Chociaż spotkanie prezydentów obu państw nie przyniosło wyraźnego przełomu w dwustronnych relacjach, stanowiło kolejną rosyjską formę wsparcia dla Łukaszenki. Być może było również częścią rosyjskiej gry na zmianę władzy na Białorusi, gdyż Rosja wsparła ponownie projekty zmiany konstytucji oraz przedterminowych wyborów parlamentarnych i prezydenckich na Białorusi. Podczas konfliktu wewnętrznego na Białorusi Rosja zachowała dużą elastyczność wobec rozgrywających się tam wydarzeń i przygotowywała prawdopodobnie kilka alternatywnych scenariuszy. Niewątpliwie grała na osłabienie pozycji

Łukaszenki. Nie podjęła wówczas decyzji personalnych, oczekując na dalszy rozwój sytuacji politycznej na Białorusi (Chawryło, Żochowski, 2020; *Путин спасает Лукашенко...*, 2020).

Etap finalizacji projektów integracyjnych

Po zakończonych wyborach prezydenckich na Białorusi Rosja sprzeciwiła się unijnym sankcjom wobec najbliższego sojusznika, a jej dyplomacja zdecydowanie skrytykowała próby rozmów zachodnich polityków z przedstawicielami białoruskiej opozycji. Chociaż Rosja zmniejszyła presję integracyjną, wyraźnie dążyła do zwiększenia izolacji międzynarodowej Białorusi. Rosyjskie media rozpoczęły krytykę wielowektorowej polityki zagranicznej Białorusi. Narracja rosyjska wzmocniła przekonanie Łukaszenki o zachodniej interwencji w jego państwie i wywołaniu kryzysu politycznego. Z drugiej strony Rosja nie pozwalała, aby protesty społeczne na Białorusi doprowadziły do destabilizacji sytuacji politycznej i wyjścia tego państwa z rosyjskiej strefy wpływów. Nadal nie podjęła decyzji o tranżycie władzy na Białorusi, ale w tej sprawie nie musiała wykazywać zbyt dużego pośpiechu. Cały czas wariant ten wydawał się realny, ale Rosja musiała przygotować grunt pod zmiany na Białorusi. Na początku marca 2021 r. powstała na Białorusi prorosyjska partia „Sojuz”, ale nie zdobyła zbyt wielu zwolenników, gdyż wsparcie rosyjskie dla Łukaszenki wyraźnie wpłynęło na zmniejszenie poparcia społecznego dla Rosji i jej projektów integracyjnych (*СМИ: Кремль заинтересован...*, 2020).

Pod koniec lutego 2021 r. odbyła się kolejna tura rozmów Putina z Łukaszenką. Z doniesień prasy rosyjskiej wynikało, iż podczas nich omawiano głównie kwestię harmonizacji podatków oraz udział rosyjskiego kapitału w prywatyzacji białoruskich przedsiębiorstw. Chociaż powrócono do negocjacji w sprawie pogłębienia integracji rosyjsko-białoruskiej, nie pojawiły się informacje o postępach rozmów. Nadal nie uregulowano zasad dalszej współpracy energetycznej. Rosja pozostawiła Białorusi ceny na gaz ziemny w 2021 r. na tym samym prawie poziomie, co w ubiegłym roku. W przypadku ropy naftowej jej ceny na rynku białoruskim zbliżały się do zachodnich. Już na początku października 2020 r. Rosja przekazała pierwszą transzę kredytu Białorusi w wysokości 500 mln USD. W pierwszej połowie 2021 r. kwestie pogłębienia integracji gospodarczej i politycznej zeszyły na dalszy

plan. Obydwa państwa nadal koordynowały swoją politykę zagraniczną, szczególnie wobec UE oraz USA i Sojuszu Północnoatlantyckiego. Rosja wsparła również Białoruś w jej konflikcie z UE i zadeklarowała wsparcie gospodarcze dla tego państwa po wprowadzeniu kolejnych sankcji unijnych. (*О чем договорились Путин и Лукашенко...*, 2021; *Беларусь и Россия согласовали...*, 2021).

Mimo braku postępów w sprawie pogłębienia integracji, Rosja i Białoruś cały czas rozszerzały zakres współpracy w sferze wojskowej. M.in. rozpoczęto rozbudowę kolejnego etapu mechanizmów integracyjnych sił zbrojnych Rosji i Białorusi. FR zwiększyła intensywność szkoleń żołnierzy białoruskich, a Łukaszenka wyraził zgodę na korzystanie przez rosyjskie siły powietrzne z lotnisk białoruskich. Postępowała również integracja struktur siłowych obydwóch państw. Latem 2021 r. Białoruś przedłużyła Rosji dzierżawę na kolejne 25 lat jej dwóch baz wojskowych – stacji radiolokacyjnej Wołga oraz węzła Wilejka. Ze strony Łukaszenki pojawiły się zapowiedzi sprzedaży Białorusi nowych rosyjskich typów uzbrojenia m.in. myśliwców wielozadaniowych i śmigłowców bojowych oraz systemów obrony przeciwrakietowej (m.in. S-400 Triumf, Pancyr-S). Białoruś podjęła wiosną 2021 r. decyzję o utworzeniu z partnerem rosyjskim trzech centrów szkolenia sił powietrznych i wojsk przeciwrakietowych jednego na Białorusi oraz dwóch w Rosji. Na terytorium Białorusi tego typu ośrodek szkoleniowy powstał w Grodnie, gdzie pojawili się specjaliści rosyjscy. Część ekspertów potraktowała działania FR jako początek procesu budowania na terytorium sojusznika kolejnej rosyjskiej bazy wojskowej. Rosja i Białoruś przeprowadziły także kolejne wspólne manewry „Zachód-2021” (Żochowski, Kłysiński, 2021; Budzisz, 2021; Marin, 2020, s. 13–18).

Dopiero w drugiej połowie 2021 r. pojawiły się sygnały o postępach w rozmowach o pogłębieniu integracji rosyjsko-białoruskiej. Na szczeblu rządowym negocjowano 28 programów integracyjnych, głównie w sferze gospodarczej i finansowej. Z dalszego rozpatrywania wyłączono 3 z 31 „map drogowych”. W sferze gospodarczej prawdopodobnie zrezygnowano ze wspólnego centrum emisyjnego oraz jednolitej waluty. Najważniejsza zmiana dotyczyła rezygnacji z pogłębienia integracji politycznej, w tym m.in. utworzenia organów ponadnarodowych. Już od kilku miesięcy pojawiały się sygnały o wycofaniu się Rosji z projektów integracji politycznej.

Tego typu planom sprzeciwiał się zdecydowanie Łukaszenka, tak samo jak wprowadzeniu regulacji zbytnio ograniczających suwerenność finansową jego państwa (wspólny bank emisyjny i waluta). Nadal nie uzgodniono kwestii związanych ze wspólnym rynkiem ropy naftowej, gazu ziemnego oraz energii elektrycznej. Najmniej informacji pojawiło się o projektach pogłębienia integracji wojskowej, ale ta strefa współpracy nie wymagała dodatkowych uzgodnień, gdyż przebiegała raczej bezkonfliktowo. Ze strony Rosji pojawiały się propozycje utworzenia wspólnego ministerstwa obrony w ramach Państwa Związkowego, ale Łukaszenka sprzeciwił się tak daleko posuniętej integracji w sferze militarnej (*Премьер Белоруссии...*, 2021).

W lipcu 2021 r. w Petersburgu odbyło się kolejne spotkanie prezydentów Władimira Putina i Aleksandra Łukaszenki. Pod koniec sierpnia 2021 r. uzgodniono już 27 z 28 „map drogowych”. Kolejną wizytę Aleksandra Łukaszenki zaplanowano na początku września 2021 r. w Petersburgu. Do spotkania prezydentów obydwóch państw wynegocjowano prawdopodobnie porozumienia dotyczącego wspólnego rynku gazu ziemnego oraz pozostawienia ceny gazu dla Białorusi na tym samym poziomie co w 2021 r. Już wcześniej wypracowano kompromis w sprawie jednolitego rynku ropy naftowej i energii elektrycznej. Podczas spotkania dyskutowano o różnych aspektach integracji. Rosja ostatecznie już wycofała się z projektów pogłębienia integracji politycznej, odkładając te plany na późniejszy termin. Rosyjski prezydent zagwarantował zachowanie pełnej suwerenności podmiotom Państwa Związkowego. W ten sposób Putin próbował zmniejszyć obawy Łukaszenki przed pełną integracją obydwóch państw. Wyraźnie zmieniała się rosyjska narracja dotycząca modelu przyszłej integracji. Zamiast wspólnego państwa, strona rosyjska eksponowała postulat integracji o określonym stopniu, z zachowaniem pełnej suwerenności obydwóch państw. Było to celowe działanie, skierowane także do innych państw poradzieckich w celu zniwelowania ich obaw przed integracją z Rosją. Rosyjska doktryna polityki zagranicznej i bezpieczeństwa zakładała przywracanie rosyjskiej dominacji na obszarze poradzieckim w ramach jedności „narodu rosyjskiego”, czy też w formacie integracyjnym (np. Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej), a nawet wspólnego organizmu państwowego (np. Państwo Związkowe). Rosja wobec Białorusi próbowała realizować wszystkie trzy założenia swojej doktryny polityki zagranicznej i bezpieczeństwa. Dwa pierwsze funkcjonowały już

od dłuższego czasu, natomiast niepowodzeniem zakończyło się utworzenie wspólnego organizmu państwowego. Rosja zrezygnowała z pełnej inkorporacji Białorusi na rzecz pogłębiania dwustronnych procesów integracyjnych. Słowa rosyjskiego prezydenta o uznawaniu pełnej suwerenności państw w ramach wspólnych projektów integracyjnych, stanowiły tylko manewr taktyczny, a nie odkrywały prawdziwych intencji strony rosyjskiej, która dążyła pod swoim przewodnictwem do pełnej reintegracji obszaru poradzieckiego (Menkiszek, 2014; *Путин считает...*, 2021; *Союзное государство...*, 2021).

Spotkanie Łukaszenka–Putin potwierdziło przynajmniej czasową rezygnację strony rosyjskiej z poszerzenia integracji politycznej i wojskowej. Jako priorytet potraktowano przyjęcie programu dotyczącego pogłębienia współpracy gospodarczej (28 „map drogowych”), zaś dalszą współpracę polityczną i wojskową oparto na dotychczasowych zasadach, bez przyjmowania dodatkowych programów integracyjnych w tej sferze. Podczas ostatniego spotkania w Petersburgu porozumiano się w sprawach dalszej integracji gospodarczej, w tym w najbardziej kontrowersyjnych i problematycznych kwestiach, m.in. wspólnego rynku ropy naftowej, gazu ziemnego oraz energii elektrycznej. Rosja zgodziła się na ustępstwa w sferze energetycznej, aby pozyskać Białoruś do idei pogłębienia integracji gospodarczej w ramach Państwa Związkowego. Tym samym zgodziła się na dalsze subsydiowanie gospodarki białoruskiej. Od wielu lat Rosja realizowała politykę integracji w sferze ekonomicznej w celu przyspieszenia integracji politycznej. Chociaż Białoruś formalnie zachowała suwerenność, dalsze zacieśnianie współpracy zwiększyłyby jej zależność od Rosji. Za dalsze wspieranie gospodarki białoruskiej FR pozyskała dodatkowe instrumenty kontroli i wpływu na politykę wewnętrzną i zagraniczną Białorusi. Zaostrzająca się konfrontacja z USA i Sojuszem Północnoatlantyckim wymagała od Rosji jeszcze silniejszej konsolidacji i współpracy z państwami poradzieckimi, w tym z Białorusią. Zgoda Białorusi na pogłębienie integracji gospodarczej z Rosją, stanowiła cenę za pomoc rosyjską podczas wyborów prezydenckich w 2020 r. oraz wsparcie rosyjskie w konflikcie ze strukturami zachodnimi. Rosja zgodziła się także na uruchomienie drugiej transzy przyznanego wcześniej kredytu. Strony porozumiały się również w kwestii zminimalizowania strat dla białoruskiego sektora naftowego po wprowadzeniu tzw. „manewru podatkowego”.

Białoruś podjęła również rozmowy dotyczące zakupy uzbrojenia rosyjskiego na kwotę ponad 1 mld USD, w tym systemów raketowych S-400 „Triumf” (Konończuk, 2008; *Белоруссия заявила о...*, 2021).

W dniu 4 listopada 2021 r. w formie wideokonferencji przeprowadzono posiedzenie Najwyższej Rady Państwowej. Pełniący funkcję przewodniczącego Aleksander Łukaszenka podpisał podczas niego dekret nr 6 „O głównych kierunkach realizacji postanowień Traktatu o powołaniu Państwa Związkowego na lata 2021-2023”. W dokumencie tym zawarto 28 programów integracyjnych w sferze gospodarczej. Ich realizacja doprowadziłaby do harmonizacji polityk gospodarczych, w tym także w sferze energetycznej (wspólny rynek gazu ziemnego, ropy naftowej, energii elektrycznej i jądrowej). Wśród najważniejszych programów integracyjnych można wymienić m.in. harmonizację polityki pieniężno-kredytowej, ustawodawstwa podatkowego i celnego; ujednoczenie rynku walutowego i kontroli walutowej; integrację systemów płatniczych i informacyjnych; unifikację rynku transportowego; stworzenie jednolitej polityki agrarnej i przemysłowej; wprowadzenie wspólnych reguł uczestnictwa w systemie zamówień państwowych; przyjęcie jednolitych zasad konkurencji; utworzenie wspólnych zasad funkcjonowania rynku łączności i informatyzacji; przygotowanie wspólnego ustawodawstwa w sferze działalności turystycznej; uzgodnienie polityki socjalnej i prawa pracy etc. Cztery programy integracyjne dotyczyły energetyki, w tym integracji rynków gazu ziemnego, ropy i produktów naftowych, energii elektrycznej, oraz rozwoju energetyki jądrowej (Kłysiński, Żochowski, 2021; *Декрет от 4 ноября 2021 г...*, 2021).

Zakończenie

Po dwóch latach Rosja przynajmniej częściowo zrealizowała swój plan pogłębienia integracji z Białorusią i to głównie w sferze gospodarczej. Wycofała się z projektów pogłębienia integracji politycznej oraz wojskowej. Nie przyjęto również Aktu Konstytucyjnego. Od 2018 r. FR forsowała projekty przyśpieszonej integracji rosyjsko-białoruskiej, które skutecznie spowalniał Łukaszenka. Sytuacja zmieniała się po wyborach prezydenckich w 2020 r. na Białorusi, gdy reżim białoruski zdecydował się na masowe represje powyborcze. W wyniku zaostrzającej się konfrontacji z Zachodem oraz

pogłębiającej się izolacji międzynarodowej, Białoruś posiadała ograniczone pole manewru wobec działań Rosji. Strukturalne problemy gospodarki białoruskiej pogłębiły się po ograniczeniu dostaw rosyjskich surowców energetycznych, a sankcje zachodnie dodatkowo wzmogły te procesy. Pod wpływem presji rosyjskiej Białoruś zgodziła się na kolejne ustępstwa wobec swego najbliższego sojusznika. Podpisany w listopadzie 2021 r. dekret o realizacji postanowień traktatu o utworzeniu Państwa Związkowego należy głównie rozpatrywać w wymiarze symbolicznym i deklaratywnym, gdyż raczej nie należy spodziewać się szybkiej integracji gospodarczej obydwóch państw. Białoruś będzie opóźniać realizację porozumień integracyjnych, aby zachować pozostałości swojej suwerenności. Ich wdrożenie zakładano najpóźniej do 2027 r., chociaż większość programów integracyjnych planowano zrealizować w najbliższych latach. W ocenie rosyjskiej w tym okresie należało uzgodnić ponad 400 dokumentów dwustronnych. Tak szeroki zakres prac legislacyjnych pozwala Białorusi na spowalnianie procesów integracyjnych, co umiejętnie robiła przez dwie ostatnie dekady. Priorytetem dla Białorusi jest realizacja postanowień dotyczących integracji rynku gazu ziemnego i ropy naftowej, aby utrzymać dalsze subsydiowanie jej gospodarki w postaci tanich surowców energetycznych. Rosja będzie wykorzystywać ten atut w celu przyspieszenia integracji gospodarczej, uzależniając postępy w tworzeniu jednolitego rynku ropy naftowej i gazu ziemnego od ustępstw strony białoruskiej. Mimo spowalniania przez Łukaszenkę procesów integracyjnych, konsekwencją podpisanych porozumień będzie zwiększająca się zależność polityczna, gospodarcza oraz wojskowa Białorusi od Rosji. Jest to proces nieunikniony, bez względu na tempo realizacji projektów integracyjnych. W dalszej perspektywie Rosja zrealizuje swoje cele wobec Białorusi. Po integracji gospodarczej i nieformalnej w sferze wojskowej przyjdzie czas na integrację polityczną. W kolejnych latach będzie postępować także integracja polityki zagranicznej i bezpieczeństwa Białorusi i Rosji. Strona rosyjska przejmie pełną kontrolę nad tymi strefami, a próby wyłamania się Łukaszenki mogą zakończyć się odsunięciem go od władzy. Trudno jedynie przewidzieć, czy Rosja zdecyduje się na inkorporację Białorusi, czy też pozostawi jej ograniczoną suwerenność w ramach Państwa Związkowego. Ten drugi scenariusz jest możliwy w wyniku alternacji władzy na Białorusi i wybrania prezydenta o silnej orientacji prorosyjskiej. W najbliższych latach

Rosja skoncentruje się na rozbudowie wpływów politycznych, gospodarczych oraz wojskowych na terytorium Białorusi, aby w odpowiednim momencie przejąć pełną kontrolę nad tym państwem.

DR HAB. ARKADIUSZ CZWOŁEK, PROF. UMK

Dyrektor Instytutu Nauk o Bezpieczeństwie
Kierownik Katedry Studiów Strategicznych
Wydział Nauk o Polityce i Bezpieczeństwie
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
ul. S. Batorego 39L, 87-100 Toruń
acz@umk.pl

Bibliografia

- Bieliaszyn, W. (2020, 27.12.). *Śledztwo dziennikarskie The Insider: Moskwa organizuje prorosyjską partię na Białorusi*. Pobrane z: <https://wyborcza.pl/7,75399,26640682,śledztwo-dziennikarskie-the-insider-moskwa-organizuje-prorosyjska.html?disableRedirects=true>.
- Buczyński, A. (2000). Polityka reintegracji w stosunkach rosyjsko-białoruskich. *Obóz*, 37, 113–138.
- Budzisz, M. (2021, 3.09.). *Rosyjska baza wojskowa na Białorusi- domykanie systemu. Strategia wobec państw „bliskiej zagranicy”*. Pobrane z: <https://wpolityce.pl/swiat/564868-rosyjska-baza-wojskowa-na-bialorusi-domykanie-systemu>.
- Chawryło, K., Żochowski, P. (2020, 15.09.). *Bez rozstrzygnięć: spotkanie Putina z Łukaszenką w Soczi*. Pobrane z: <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2020-09-15/bez-rozstrzygniec-spotkanie-putina-z-lukaszenka-w-soczi>.
- Czachor, R. (2011). *Polityka zagraniczna Republiki Białorusi w latach 1991–2011. Studium politologiczne*. Polkowice.
- Deyermond, R. (2004). The State of the Union: Military Success, Economic and Political Failure in the Russia-Belarus Union. *Europe-Asia Studies*, 56(8), 1191–1205.
- Godin, I. (2008). Russia and Belorussia. Ten Years of Integration Incompatibility. *Russian Politics and Law*, 46(2), 17–23.
- Kakareko, K. (2008). Państwo Związkowe Białorusi i Rosji. *Środkowoeuropejskie Studia Polityczne*, 1, 293–328.
- Kardaś, S., Kłysiński, K. (2017). *Historia bez zakończenia. Nowa odsłona rosyjsko-białoruskiego sporu energetycznego*. Pobrane z: <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2017-05-17/historia-bez-zakonczenia-nowa-odslona-rosyjsko-bialoruskiego>.

- Kardaś, S., Kłyśński, K. (2020, 26.02.). *Rosyjsko-białoruski spór naftowy: taktyczne ustępstwa Kremla*. Pobrane z: <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2020-02-26/rosyjsko-bialoruski-spor-naftowy-taktyczne-ustepstwa-kremla>.
- Kłyśński, K. (2018a, 5.08.) *Kontrowersyjna nominacja nowego ambasadora Rosji w Mińsku*. Pobrane z: <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2018-09-05/kontrowersyjna-nominacja-nowego-ambasadora-rosji-w-minsku>.
- Kłyśński, K. (2018b, 28.06.). *(Nie)realna neutralność. Próby redefinicji białoruskiej polityki zagranicznej*. Pobrane z: <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2018-07-02/nie-realna-neutralnosc-proby-redefinicji-bialoruskiej-polityki>.
- Kłyśński, K., Menkiszak, M., Strzelecki, J. (2018, 14.12.). *Rosyjska presja na Białoruś*. Pobrane z: <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2018-12-14/rosyjska-presja-na-bialorus>.
- Kłyśński, K., Żochowski, P. (2021, 5.11.). *Rosja-Białoruś: pozorowane przyspieszenie integracji*. Pobrane z: <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2021-11-05/rosja-bialorus-pozorowane-przyspieszenie-integracji>.
- Konończuk, W. (2008, 15.09.). *Trudny „sojusznik”. Białoruś w polityce Rosji*. Pobrane z: <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/prace-osw/2008-09-15/trudny-sojusznik-bialorus-w-polityce-rosji>.
- Marin, A. (2020). *The Union State of Belarus and Russia. Myths and realities of political-military integration*. Vilnius.
- Marples, D.R. (2008). Is the Russia-Belarus Union Obsolete? *Problems of Post-Communism*, 55(1), 25–35.
- Menkiszak, M. (2014, 27.03.). *Doktryna Putina: Tworzenie koncepcyjnych podstaw rosyjskiej dominacji na obszarze poradzieckim*. Pobrane z: https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/komentarze_131.pdf.
- Menkiszak, M. (2020, 27.08.). *Wsparcie Putina dla Łukaszenki*. Pobrane z: <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2020-08-27/wsparcie-putina-dla-lukaszenki>.
- Mironowicz, E. (2015). Sojusz interesów. Stosunki białorusko-rosyjskie 1991-2014. *Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej*, 50(2), 119–143.
- Rogoża, J., Chawryło, K., Żochowski, P. (2020, 20.08.). *Przyjaciel w potrzebie. Rosja wobec protestów na Białorusi*. Pobrane z: <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2020-08-20/przyjaciel-w-potrzebie-rosja-wobec-protestow-na-bialorusi>.
- Silitski, V. (2003). The political economy of Russian-Belarusian integration. W: V. Bulhakaw (ed.). *Belarus-Russia Integration* (221–290). Minsk.
- Słowikowski, M. (2019). Ewolucja polityki Federacji Rosyjskiej wobec Białorusi w kontekście wysiłków integracyjnych w ramach Państwa Związkowego. *Sprawy Międzynarodowe*, 72(4), 129–158.
- Szabaciuk, A. (2020, 21.01.). *Integracja Białorusi z Rosją: próba sił*. Pobrane z: <https://ies.lublin.pl/wp-content/uploads/2020/08/ies-komentarze-104-7-2020.pdf>.
- Szabaciuk, A. (2019, 30.10.). *Związek (nie)partnerski: perspektywy integracji Federacji Rosyjskiej i Republiki Białoruś*. Pobrane z: <https://ies.lublin.pl/komentarze/zwiazek-niepartnerski-perspektywy-integracji-federacji-rosyjskiej-i-republiki-bialorusi/>.

- Topolski, I. (2009). Stosunki białorusko-rosyjskie. W: I. Topolski (red.). *Białoruś w stosunkach międzynarodowych* (179–200). Lublin.
- Wilk, A. (2021). *Rosyjska armia białoruska. Praktyczne aspekty integracji wojskowej Białorusi i Rosji*. Warszawa.
- Wiśniewska, I. (2013, 30.07.). *Integracja euroazjatycka. Rosyjska próba ekonomicznego scalenia obszaru poradzieckiego*. Pobrane z: <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/prace-osw/2013-07-30/integracja-euroazjatycka-rosyjska-proba-ekonomicznego-scalenia>.
- Żochowski, P., Kłysiński, K. (2021, 30.03). *Rosja wobec Białorusi: korekta taktyki, nie strategii*. Pobrane z: <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2021-03-30/rosja-wobec-bialorusi-korekta-taktyki-nie-strategii>.
- Александр Лукашенко -интервью- Эхо Москвы. (2019, 24.12.). Pobrane z: <https://echo.msk.ru/programs/beseda/2559487-echo/>.
- Беларусь и Россия согласовали цену на газ в 2021 году. (2021, 24.12.). Pobrane z: <https://www.belta.by/economics/view/belarus-i-rossija-soglasovali-tsenu-na-gaz-v-2021-godu-421710-2020/>.
- Белоруссия заявила о готовности программы Союзного государства по единому рынку газа. (2021, 6.09.). Pobrane z: https://neftegaz.ru/news/gosreg/695823-dorozhnaya-karta-po-sozdaniyu-edinogo-rynka-gaza-belorussii-i-rossii-gotova-ostalos-utverdit/?utm_source=yxnews&utm_medium=desktop.
- Декрет от 4 ноября 2021 г. № 6 Минск-Москва „Об основных направлениях реализации положений Договора о создании Союзного государства на 2021-2023 годы”. (2021, 4.11.). Pobrane z: <https://etalonline.by/document/?regnum=ad2100022>.
- Договор об образовании сообщества России и Беларуси. (1996). Pobrane z: https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/international_contracts/international_contracts/2_contract/47739/.
- Договор о создании Союзного государства. (1999). Pobrane z: https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/international_contracts/international_contracts/2_contract/46990/.
- Дракохруст, Ю., Фурман, Д. (1998). *Перипетии интеграции (Развитие процесса белорусско-российского объединения)*. W: Д. Е. Фурман (ред.). *Белоруссия и Россия: общества и государства* (339–375). Москва.
- Дружба налогов. Россия и Белоруссия намерены в 2021 году перейти на единый Налоговый кодекс и не только. (2019, 16.09.). Pobrane z: <https://www.kommersant.ru/doc/4094365>.
- Екадумова, I. (2002). *Структура кіраўнічых органаў Саюзнай Дзяржавы Расіі й Беларусі*. W: *Беларуска-расійская інтэграцыя. Аналітычныя артыкулы* (297–309), Менск.
- Кашка на воде. Лукашенко не добился в Сочи от Путина скидок на нефть и газ. (2020, 8.02.). Pobrane z: <https://naviny.online/article/20200208/1581110229-kashka-na-vode-lukashenko-ne-dobilysya-v-sochi-ot-putina-ustupok-po-nefti>.
- Макей и Мезенцев обсудили ситуацию в Беларуси. (2020, 18.08.). Pobrane z: <https://www.belta.by/politics/view/makej-i-mezentsev-obsudili-situatsiju-v-belarusi-provedenie-foruma-regionov-i-rabotu-integratsionnyh-403265-2020/>.

- Медведев назвал принятие единой валюты условием дополнительной поддержки Беларуси.* (2019, 24.12.). Pobrane z: <https://eurasia.expert/medvedev-nazval-u-slovie-dopolnitelnoy-finansovoy-podderzhki-belarusi/>.
- Макей подтвердил получение предложений об углублении интеграции от России.* (2019, 20.02.). Pobrane z: <https://naviny.online/new/20190322/1553261623-makey-podtverdil-poluchenie-predlozheniy-ob-uglublenii-integracii-ot-rossii>.
- Минск и Москва согласовали программу интеграции. Но всё еще только начинается.* (2019, 6.09.). Pobrane z: <https://naviny.media/article/20190906/1567780043-minsk-i-moskva-soglasovali-programmu-integracii-no-vsyo-eshche-tolko>.
- Михалева, Н.А. (2002). Правовые проблемы Создания Союзного Государства России и Беларуси. *Государство и право*, 6, 14–21.
- Москва серьезно взялась за Беларусь – проверяются все документы, принятые в Союзном государстве.* (2019, 24.01.). Pobrane z: <https://ex-press.by/rubrics/politika/2019/01/24/moskva-serezno-vzyalas-za-belarus-proveryayutsya-vse-dokumenty-prinyaty-e-v-soyuznom-gosudarstve>.
- Некрасов, С.И. (2002). „Союзное государство” или „Союз государств”: к вопросу о принятии Конституционного Акта Союзного Государства Беларуси и России. *Право и политика*, 4, 4–13.
- О чем договорились Путин и Лукашенко: в Кремле рассказали подробности переговоров в Сочи.* (2021, 24.02.). Pobrane z: <https://naviny.online/new/20210224/1614161104-v-kremle-rasskazali-podrobnosti-o-chem-dogovorilis-putin-i-lukashenko>.
- Папковский, А. (2019). Беларусско-российские отношения: война и мир. *Белорусский ежегодник*, 57–65.
- Папковский, А. (2020). Беларусско-российские отношения: война и мир. *Белорусский ежегодник*, 75–86.
- План Б. Кремль создает в Белоруссии свою партию: против Лукашенко, но за интеграцию с РФ.* (2020, 25.12.). Pobrane z: <https://theins.ru/politika/237945>.
- Премьер Белоруссии: осталось согласовать технические моменты союзных программ.* (2021, 4.11.). Pobrane z: <https://www.kommersant.ru/doc/4888104>.
- Программа действий Российской Федерации и Республики Беларусь по реализации положений Договора о создании Союзного государства.* (1999). Pobrane z: <https://soyuz.by/programma-deystviy-rossiyskoj-federacii-i-respubliki-belarus-po-realizacii-polozheniy-dogovora-o-sozdanii-soyuznogo-gosudarstva>.
- Путин вписался за Лукашенко. С Кремлем громить белорусскую революцию сподручней.* (2020, 27.08). Pobrane z: <https://naviny.online/article/20200827/1598542501-putin-vpisalsya-za-lukashenko-s-kremlem-gromit-belorusskuyu-revoluciyu>.
- Путин и Лукашенко обсудили ситуацию с задержанием в Беларуси 33 россиян.* (2020, 26.02.). Pobrane z: <https://www.kommersant.ru/doc/4448606>.
- Путин пока не планирует атаковать на «белорусском фронте»?* (2019, 20.02.). Pobrane z: <https://naviny.online/article/20190220/1550676347-putin-poka-ne-planiruet-atakovat-na-belorusskom-fronte>.

- Путин спасает Лукашенко, чтобы самому уберечься от революции. (2020, 14.09.).
Pobrane z: <https://naviny.online/article/20200914/1600113847-putin-spasaet-lukashenko-chtoby-samomu-uberechsya-ot-revolyucii>.
- Путин считает, что Союзное государство РФ и Белоруссии является разнovidностью интеграции. (2021, 13.07.). Pobrane z: <https://tass.ru/politika/1189686>.
- Российские СМИ продолжают изображать Александра Лукашенко неверным союзником. (2019, 5.02.). Pobrane z: <https://naviny.online/article/20190205/1549389013-lukashenko-obvinili-v-tom-chto-ustal-ot-rossii-ishchet-oporu-v-ssha-i>.
- Россия и Белоруссия создадут рабочую группу по вопросам цены на газ и налогового маневра. (2018, 25.12.). Pobrane z: <https://www.interfax.ru/russia/644053>.
- Румас назвал минимум и максимум, которые хочет достичь на переговорах с Медведевым. (2019, 6.12.). Pobrane z: <https://naviny.online/new/20191206/1575618548-rumas-nazval-minimum-i-maksimum-kotorye-hochet-dostich-na-peregovorah-s>.
- Румас предложил Медведеву обсудить нерешенные вопросы по интеграции СГ. (2019, 6.12.). Pobrane z: <https://www.kommersant.ru/doc/4154335?query=Беларуси>.
- СМИ: Кремль заинтересован в скорейшем транзите власти в Беларуси. (2020, 30.12.). Pobrane z: <https://naviny.online/new/20201230/1609311869-smi-krem-l-zainteresovan-v-skoreyshem-tranzite-vlasti-v-belarusi>.
- Судьба Союзного государства поставлена на карты. (2019, 9.09.). Pobrane z: <https://www.kommersant.ru/doc/4154335?query=Беларуси>.
- Суздальцев, А.И. (2019). Республика Беларусь: эволюция политики балансирования между Востоком и Западом. *Контуры глобальных трансформаций: политика, экономика, право*, 12(2), 117–137.
- Сценарий для Союза. (2018, 18.12.). Pobrane z: <https://rg.ru/2018/12/13/medvedev-nazval-varianty-razvitiia-integracionnogo-proekta-s-belarusiu.html>.
- Устав к Договору о Союзе Беларуси и России от 2 апреля 1997 года. (1997). Pobrane z: <https://soyuz.by/ustav-k-dogovoru-o-soyuze-belarusi-i-rossii-ot-2-aprelya-1997-goda-utratil-silu-v-sootvetstvii-so-statey-70-chast-1-dogovora-o-sozdanii-soyuznogo-gosudarstva>.
- Царик, Ю. (2020). Политэкономия Беларуси, эволюция белорусско-российских отношений и политический кризис 2020 г. *Пути к миру и безопасности*, 2(59), 133–149.
- Шурубович, А. (2019). Союзное государство и актуальные проблемы российско-белорусской интеграции. *Проблемы постсоветского пространства*, 6(3), 244–258.